

Politik Hedefleri Açısından Amerikan Evanjelizmi ve Osmanlı Devleti'ndeki Faaliyetleri

American Evangelism, from The Perspective of Political Goals and Their Activities in The Ottoman Empire

Dr. Öğr. Üyesi İlyas AKYÜZOĞLU

Yalova Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi, İslam Tarihi ve Sanatları
Yalova University, Islamic Sciences Faculty, Islamic Art and History, Türkiye.
ilyas.akyuzoglu@yalova.edu.tr

 0000-0001-8177-8081

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Type Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Received

Kabul Tarihi / Accepted

Yayın Tarihi / Published

17 Kasım / November 2021

10 Mart / March 2022

15 Mart / March 2022

Atıf Bilgisi / Cite as:

Akyüzöğlü, İlyas. "Politik Hedefleri Açısından Amerikan Evanjelizmi ve Osmanlı Devleti'ndeki Faaliyetleri", *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 9/1 (Eylül 2021), 110-135.
<http://doi.org/1051702/esoguifd.1024246>

İntihal / Plagiarism: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelenmiş ve intihal içermediği teyit edilmiştir. / This article has been reviewed by least two referees and scanned via a plagiarism software.

Copyright © Published by Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi /Eskişehir Osmangazi University, Faculty of Theology Bütün hakları saklıdır. / All right reserved. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/esoguifd>

CC BY-NC 4.0 This paper is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial License

Etik Beyanı / Ethical Statement: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu, yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği ve bu araştırmanın desteklenmesi için herhangi bir dış fon almadıkları yazar tarafından beyan olunur / It is declared by the author that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study; that all the sources used have been properly cited; that no external funding was received in support of the research.

[1051702/esoguifd.1024246](https://doi.org/1051702/esoguifd.1024246)

Politik Hedefleri Açısından Amerikan Evanjelizmi ve Osmanlı Devleti'ndeki Faaliyetleri

Öz ► Amerikalı Evanjelikler, fundamentalist yaklaşımları ile bilinen İngiliz Püriten cemaatinin devamıdır. Günümüzde ise ABD'deki sayısal-siyasal olarak en büyük, güçlü ve etkili Hristiyan grubu oluşturmaktadırlar. Bu güçleri sayesinde Amerikan siyasetini etkileyebilmekte ve dış politikasına yön verebilmektedirler. Dini bir tarikat olmalarına rağmen kıyamete dair görüşleri dolayısıyla agresif siyasetçiler olarak da nitelenmektedirler. Çünkü İncil'de yer alan eskatolojik kehanetlerin siyaset aracılığıyla gerçekleşebileceğine inanmaktadırlar. Bu kehanetlerin gerçekleşeceği yer Osmanlı coğrafyasıdır. İsa Mesih kıyamet öncesi Ortadoğu'da meydana gelecek olan büyük türbülans/bunalım sonrası yeryüzüne tekrar geri gelecek ve Hristiyan ordusunun başına geçip kafirleri Armageddon savaşında mağlup ederek Cennet Krallığı'nı tesis edecektir. Evanjelikler de bu kehanetlerin gerçekleşmesi için kendilerini adanmış kesin inançlılardır. Çalışmada Evanjeliklerin temel inanışları ve Osmanlı coğrafyasına duydukları ilginin nedenleri ele alınmıştır. Ayrıca bu hedefler doğrultusunda Osmanlı coğrafyasında yürüttükleri faaliyetler ve bunların doğurduğu siyasi/sosyal sonuçlar örnekleriyle beraber ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: İslam Tarihi, Osmanlı Tarihi, Evanjelizm, Misyonerlik, Protestanlık, Ermeniler, Kıyamet.

American Evangelism, from The Perspective of Political Goals and Their Activities in The Ottoman Empire

Abstract ► American Evangelicals are the continuation of The British Puritan Congregation, known for its conservatism and extremism. Today, they constitute the largest, most powerful and influential Christian group in the United States. Thanks to these powers, they can influence American politics and direct its foreign policy. Although they are a religious sect, they are also described as aggressive politicians due to their views about eschatology. Because they believe that the eschatological prophecies in the Bible can be realized through politics. The Ottoman geography is the place where these prophecies will come true. After the great turbulence/depression that will occur in the pre-apocalyptic Middle East, Jesus Christ will return to the earth again and will lead the Christian army and establish the Kingdom of Heaven by defeating the disbelievers in the battle of Armageddon. Evangelicals are also devoted believers who are committed to the fulfillment of these prophecies. In this study, the basic beliefs of the Evangelicals and the sources of their interest in the Ottoman geography were discussed. In addition, the activities they carried out in the Ottoman geography in line with these goals and the political/social consequences of these were presented with examples.

Keywords: Islamic History, Ottoman History, Evangelism, Missionary, Protestantism, Armenians, Eschatology.

Giriş

Osmanlı İmparatorluğu'nun son iki yüzyılı devletin gücünün zayıflaması nedeniyle büyük problemlerin ortaya çıktığı bir zaman dilimi olmuştur. Bu güçsüzlükten dolayı hüküm sürdüğü

coğrafya, küresel ölçekte yükselişte olan güçlerin hedef aldığı bir alan haline gelmişti. Bu güçlerden bir tanesi de Amerika Birleşik Devletleri'dir. Amerikan siyasetinin bu coğrafyaya ilgi duymasının ekonomik gerekçelerden daha özel bir nedeni vardır. O da Amerikan siyasetine büyük oranda etki eden ve de yön veren Evanjelizm'dir. Amerikan toplumunda en kalabalık grubu oluşturan Evanjeliklerin Osmanlı coğrafyasına duydukları ilginin başlıca sebebi de İncil kaynaklı eskatolojik inançlarıdır.

Evanjelikler, kıyamet öncesi yaşanacak bin yıllık süreç (millenium) konusunda Hristiyan teolojisi içerisinde dispensasyonel premillennialist teorinin savunuculuğunu yapmaktadırlar.¹ Evanjeliklere göre, kıyametin yaklaştığı ahir zamanda kaynağı Ortadoğu olan büyük bir kaos ortaya çıkacak, yeryüzü felaketlerle dolacak², müminler (Hristiyanlar) ise göğe yükseltilecek elim acıdan uzak tutulacaklardır. Ardından Filistin coğrafyasında, Kudüs'ün kuzeyinde bulunan Har-Megiddo adlı yerde kâfirlerin yenilgiye uğradığı büyük bir savaş çıkacak (Armagedon)³ ve İsa Mesih'in komutasındaki ordunun zaferiyle de yeryüzünde bin yıllık (millennium) barış krallığı tesis edilecektir.⁴ Bu inanç dürtüsüyle hareket eden Evanjelikler, küresel çapta çeşitli kuruluşlar tesis ederek eskatolojik kehanetlerini gerçekleştirmeye çalışmaktadırlar.⁵ Yani, İsa Mesih'in yeryüzüne gelişi öncesi meydana gelecek olan olayların gerçekleşmesini sağlamak onlar açısından kutsal bir görevdir. Dolayısıyla onlar için, kıyameti beklemek yerine koparmak isteyen fundamentalistler denilmesi yanlış bir tanımlama olmayacaktır.⁶ Onlara bu motivasyonu veren inançlarıdır ve dinin bunu gerçekleştirebilmesinin nedeni, insan ruhunun en karanlık noktalarına dahi sirayet ederek ona hayat anlayışı verebilmesidir.⁷ İşte bu inanç dürtüsü, Amerika'ya binlerce kilometre uzaklıktaki Osmanlı coğrafyasını misyon merkezi haline getirmiştir. Tam bir adanmışlıkla harekete geçen Amerikalı Evanjelikler, 1810 yılında Massachusetts eyaletinin Boston şehrinde kurulan American

¹ H. Şule Albayrak, "Tarihi ve Sosyal Bir Realite Olarak Amerika Birleşik Devletleri'nde Gelişen Protestan Fundamentalizmi", *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 42 (05 Mart 2014): 132; Hakan Yılmaz, "Evanjelik Hareketin ABD Siyaset Kurumundan Dinî Talepleri Üzerine Bir İnceleme", *Oksident* 2/1 (30 Haziran 2020): 47.

² Mustafa Alıcı, "Üç Kudüs: Kudüs'e Siyonist, Evanjelik ve Reel-Politik Yaklaşımlar", *AKRA Kültür Sanat ve Edebiyat Dergisi* 6/15 (08 Mayıs 2018): 51.

³ *Kitabı Mukaddes Eski ve Yeni Ahit (Tevrat ve İncil)* (İstanbul: Kitabı Mukaddes Şirketi, 1958), Yuhanna, Vahiy 16: 12-21.

⁴ Albayrak, "Tarihi ve Sosyal Bir Realite Olarak Amerika Birleşik Devletleri'nde Gelişen Protestan Fundamentalizmi", 132; Yılmaz, "Evanjelik Hareketin ABD Siyaset Kurumundan Dinî Talepleri Üzerine Bir İnceleme", 47; Alıcı, "Üç Kudüs", 51.

⁵ Albayrak, "Tarihi ve Sosyal Bir Realite Olarak Amerika Birleşik Devletleri'nde Gelişen Protestan Fundamentalizmi", 132; Yılmaz, "Evanjelik Hareketin ABD Siyaset Kurumundan Dinî Talepleri Üzerine Bir İnceleme", 47. Konu ile ilgili geniş bilgi için bkz. Şener Faruk Bedir, "Reformasyon'dan Günümüze Evanjelik Hristiyanlık", *Birey ve Toplum Sosyal Bilimler Dergisi* 3/2 (18 Haziran 2014): 73-98.

⁶ Mustafa Numan Malkoç, "Türkiye'de Protestan Misyonerliği", *Türkiye'de Misyonerlik Faaliyetleri*, Tartışmalı İlmi Toplantılar 43 (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2004), 164.

⁷ Amiran Kurtkan Bilgiseven, *Din sosyolojisi* (İstanbul: Filiz Kitabevi, 1985), 1.

Board of Commissioners for Foreign Missions (ABCFM) adlı örgüt çatısı altında Osmanlı coğrafyasında faaliyetlerini planlamış ve yürütmüşlerdir.⁸ Zamanla Osmanlı coğrafyasında faaliyet yürütmekte olan irili ufaklı on bir farklı kurumsal yapı oluşmuştur⁹ fakat her daim bunların içerisinde en yaygın ve etkin olanı ABCFM olmuştur.¹⁰

Yürütülen faaliyetlerin dünya barışına katkı, dinler/toplumlararası diyalog, kendi inancını yayma gibi evrensel ve dînî gerekçeler çerçevesinde ortaya konmadığını anlamamız için Evanjelik inancın bölge ile ilgili politik hedeflerinin iyi bilinmesi gerekmektedir. Politik hedefleri kavrayabilmek için de dînî bir cemaatin neden ve nasıl politize olduğunun, farklı inanç ve etnik gruplara olan oportünist yaklaşımlarının arka planında yatan sebeplerin tarihsel seyri içerisinde örnekleriyle beraber ele alınması gerekmektedir. Bundan dolayı öncelikle Evanjelik düşünce biçimini, politik süreçlerde etkili bir şekilde yer almalarının nedenini inceleyerek Osmanlı Devleti bünyesindeki faaliyetlerinin bir panoramasını ortaya koymaya çalışacağız.

1. Tarihsel Süreçte Evanjelizm

Amerikan Evanjelik toplumu, İngiliz Protestan Püriten tarikatının devamıdır.¹¹ Püritenler, XVI. yüzyılda İngiliz Protestanları tarafından oluşturulmuş bir tarikat/cemaattir. Bu cemaatin müntesipleri, kilisenin İncil kaynaklı olmayan her türlü yorumdan arındırılması gerektiğine inanmaktaydılar.¹² Ayrıca Filistin'in Yahudilere verilmesini de savunan¹³ bu tarikatın mensupları fundamentalist yaklaşımları nedeniyle Avrupa'da ve özellikle İngiltere'de kabul görmemekte ve dışlanmaktaydılar. Bu nedenlerden dolayı mezheplerini yaymak için uygun fırsat sunduğunu düşündükleri Amerika'ya göç etmişlerdir. Yürütmüş oldukları misyoner faaliyetleri neticesinde de XVII. yüzyıldan itibaren Amerika'daki Protestan Hıristiyanları ve özellikle de Büyük Uyanış (Great Awakening) fikrini benimseyen grupları ifade etmek için Evanjelik ismi kullanılmaya başlanmıştır¹⁴, Amerikalı Protestan mezheplerin çatı örgütü haline gelmişlerdir. Evanjelikler, Amerika Birleşik

⁸ Dilşen İnce Erdoğan, "American Board of Commissioners for Foreign Mission (ABCFM) Near East Relief'e Amerikan Misyonerlerinin Anadolu'daki Faaliyetleri", *Belgi Dergisi* 2/14 (01 Temmuz 2017): 553, 564.

⁹ Gülbadi Alan, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Amerikan Protestan Okulları* (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2015), 2.

¹⁰ Alan, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Amerikan Protestan Okulları*, 3.

¹¹ Albayrak, "Tarihi ve Sosyal Bir Realite Olarak Amerika Birleşik Devletleri'nde Gelişen Protestan Fundamentalizmi", 128-129.

¹² Ali İsmail Güngör, "Hıristiyanlıkta Püriten Anlayış ve Etkileri", *Dini Araştırmalar* 7/21 (01 Haziran 2005): 8; Yılmaz, "Evanjelik Hareketin ABD Siyaset Kurumundan Dinî Talepleri Üzerine Bir İnceleme", 33.

¹³ Ömer Kemal Buhari, "(Dost) Düşmanlar: Hıristiyan Siyonizmde Antisemitizm ve Anti-İslamizm", *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi* 23/3 (15 Aralık 2019): 1322.

¹⁴ Mahmut Aydın, "Evanjelik Hıristiyanlığın Misyon Yöntemleri ve Türkiye'deki Yansımaları", *Dinler Tarihi Araştırmaları V (Dinler Tarihçileri Gözüyle Türkiye'de Misyonerlik, Sempozyum, 01-02 Ekim 2005)* (Ankara, 2005), 49.

Devletleri'nde ulus bilincinin oluşup gelişmesinde çok önemli rol oynamışlardır.¹⁵ Evanjelikler, günümüzde ABD'deki sayısal-siyasal olarak en büyük, güçlü ve etkili Hristiyan gruptur.¹⁶ Nitekim yapılan anketler ve tahminlere göre günümüzde ABD'de yüz milyonun üzerinde Evanjelik Hristiyan yaşamaktadır.¹⁷

Evanjelikler, Protestan mezhebinin misyonunu taşıyor olmakla beraber özellikle kıyamete (eskaton) yakın meydana gelecek olaylara hazırlık yapılması gerektiğine olan inançları yüzünden sadece bir din misyoneri değil aynı zamanda buna hazırlık/katkı yapmaya çalışan proaktif inançlılardır. Bu hedefleri gerçekleştirmenin siyaseti bir araç olarak kullanmakla mümkün olduğuna inanmalarından dolayı da agresif siyasetçilerdir.¹⁸ Bunun en büyük delili, özellikle Amerikan siyasetinde Demokratların daha çok liberalizmi, Cumhuriyetçilerin de muhafazakarlığı temsil etmeleri, bu nedenle de ağırlıklı olarak Evanjeliklerin Cumhuriyetçi adayları desteklemelerine rağmen, 1977'deki seçimlerde Demokratların başkan adayı olan Jimmy Carter'ı Evanjelik kilisesine mensup olduğu için desteklemeleridir. Fakat daha sonraları Jimmy Carter, insan hakları ve özellikle de kadın hakları ile ilgili yapılan düzenlemelerde Evanjelikleri dikkate almadığı için Evanjelikler de Demokratlardan desteklerini çekmiş ve tekrar Cumhuriyetçileri desteklemeye başlamışlardır.¹⁹ Amerikalı siyasetçiler, özellikle de Cumhuriyetçiler, Evanjeliklerin beklentilerinin farkında oldukları için siyasal söylemlerinde Evanjelik imgeler kullanmaya (gönüllü/gönülsüz) özen göstermektedirler.²⁰ Bu konuda Amerikan başkanlarından Ronald Reagan ile baba ve oğul Bushlar hem söylemleri hem de politik duruşları ile Evanjelik düşünceyi yansıtmalarından dolayı ön plana çıkmışlardır.²¹

1.1. Evanjeliklerin Politik Hedefleri

Protestanlığı, Katoliklik ve Ortodoksluk mezheplerinden ayıran yegâne özellik, kilisenin nihai otoritesini reddetmesidir. Ayrıca bütün Protestan mezhepleri XVI. yüzyıl reformistlerini mezhep kurucusu olarak kabul ederler ve Kitâb-ı Mukaddes'i (Ahd-i Atık/Tevrat-Zebur-Ahd-i Cedîd/Matta-Markos-Luka-Yuhanna) kayıtsız şartsız otorite olarak kabul ederler. Nihai kurtuluşun da ancak ilâhî

¹⁵ Şinasi Gündüz, "Protestan Geleneğinde Yeni Hristiyan Sağı Olarak Evanjelizm", *VIII. Kur'an Sempozyumu: Günümüz Dünyasında Müslümanlar, 14-15 Mayıs 2005* (Ankara: Fecr Yayınları, 2006), 53.

¹⁶ Bedir, "Reformasyon'dan Günümüze Evanjelik Hristiyanlık", 80; H. Şule Albayrak, "ABD'de Hristiyan Siyonizmi: Kökeni, İnanç Esasları ve Günümüz Amerikan Siyasetine Etkisi", *Darulfunun İlahiyat* 30/1 (03 Temmuz 2019): 145.

¹⁷ Gündüz, "Evanjelizm", 56.

¹⁸ Grace Hallsell, *Tanrı'yı Kıyamete Zorlamak: Armagedon, Hristiyan Kıyametçiliği ve İsrail*. (İstanbul: Kim Yayınları, 2002), 16.

¹⁹ Gündüz, "Evanjelizm", 57-58.

²⁰ Yusuf Fırıncı, "The Expansion of Post-Secular Influence by Christian Denominations such as Christian Zionists", *Journal of Analytic Divinity* 2/3 (15 Aralık 2018): 37.

²¹ Gündüz, "Evanjelizm", 58.

lütuf (İsa Mesih'in inayeti) sayesinde gerçekleşeceğine inanırlar.²² Bütün Protestan mezheplerinde olduğu gibi bu inanç ilkeleri Evanjelik mezhebinde de mevcuttur. Kendileri de bir Protestan tarikatı olmalarına rağmen Evanjelikleri diğer Protestanlardan farklılaştıran şey, bu inanç esaslarına ilave olarak İsa Mesih'in yeryüzüne döndükten sonra kral olarak tahta çıkmasıyla başlayan hazır bulunuşunu ifade eden Parousia inancının bu tarikatta oldukça merkezi bir önem taşımasıdır.²³ Aslında bütün Hristiyan mezhepleri buna inanırlar fakat Evanjelistler, İsa Mesih'in yeryüzüne gelişi öncesi meydana geleceği kutsal metinlerde ifade edilen olayların gerçekleşmesi için özel bir gayret göstermektedirler.

Evanjeliklere göre Kitab-ı Mukaddes'in haber vermiş olduğu olayların Ortadoğu'da gerçekleşmesi veya gerçekleştirilmesi durumunda İsa Mesih yeryüzüne inecektir. Yani Kitab-ı Mukaddes'te bilgisi verilen olaylar bir nevi deprem simülasyonu gibi, doğal sürecin dışında, dış etkenlerle, suni bir şekilde oluşturulsa dahi İsa Mesih gelecek/gelmek zorunda kalacak ve krallık tahtına geçecektir. Bu düşünce Yahudilikteki self-redemption görüşü ile (Yahudilerin beklediği Mesih kendiliğinden gelmeyecektir. Onun gelişi için uygun ortamın oluşturulması gerekmektedir.) büyük oranda örtüşmektedir.²⁴ Dolayısıyla Hristiyanlık inancına göre tanrısal bir varlık olan İsa Mesih'in yeryüzüne gelişi aynı zamanda kıyamet sürecinin başlangıcı anlamına geldiğine göre de bu eylemleriyle Evanjelistler bir nevi Tanrı'yı kıyamete zorlamış olmaktadır.

Yahudiler, Evanjelikler açısından politik hedeflerin gerçekleşebilmesi için önemli bir araçtırlar.²⁵ Özellikle kıyamete dönük beklentilerinde, İsa Mesih'in yeryüzüne dönmesi ve cennet krallığının yeniden kurulması konusunda Yahudileri kader yoldaşı görürler. Bundan dolayı Evanjelikler, Hristiyan Siyonistler olarak da adlandırılmışlardır.²⁶ Evanjelikler, Yahudilerin Tanrı tarafından seçilmiş olduklarına, vadedilmiş toprakların Yahudilere ait olduğuna ve Mesih'in (Mesih'in kim olduğu konusunda her ne kadar aynı kanaate sahip olmasalar da) gelişi ile Yahudilerin dünya egemenliğine ulaşacaklarına dair Ahd-i Atik'te geçen kehanetleri kabul ederler.²⁷ Ayrıca kendilerine düşen en büyük görevin bu hedeflerin gerçekleşmesini sağlamak olduğuna inanırlar. Amerika Birleşik Devletleri'nde etkili bir siyasi güce sahip olan Evanjelikler, yasaları ve dış politikayı

²² Jacques Waardenburg, "Protestanlık", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, 2008), 34: 352.

²³ Galip Atasağun, "Hristiyanlıkta Kıyâmet Alâmetleri ve Dünyanın Sonu", *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 8 (01 Eylül 1998): 127.

²⁴ Buhari, "(Dost) Düşmanlar", 1327.

²⁵ Lewis Sperry Chafer - John F. Walvoord, *Major Bible Themes*, Revised edition (Michigan: Zondervan Academic, 1974), 237.

²⁶ Ramazan Kurtoğlu, *Evanjelizm: Tanrı'yı Kıyamete Zorlamak*. (İstanbul: Asikitap, 2016), 64.

²⁷ Albayrak, "ABD'de Hristiyan Siyonizmi", 148-150.

etkilemek için Siyonizm²⁸ ideolojisini kullanmaktadırlar.²⁹ Çünkü İsa Mesih'in yeryüzüne tekrar dönebilmesi için Ahd-i Atik'teki kehanetlerin gerçekleşmesi gerekmektedir.

Halbuki Orta çağda Hristiyanlar, Yahudileri Tanrı katili olarak kabul etmekteydiler.³⁰ Peki ne oldu da Yahudiler katillikten misyon partnerliğine yükseldiler? İsa Mesih'in yeryüzüne tekrar gelişinde Yahudilere kilit rol veren fikri Hristiyanlık inancına yerleştiren kişinin İrlanda kökenli İngiliz teolog John Nelson Darby (1800-1880) olduğu iddia edilmekte ve aynı zamanda Hristiyan Siyonizm'inin kurucusu kabul edilmektedir.³¹ Darby'nin yorumunun ana fikri, "Tanrı, krallığını temsil eden insanlara imtiyaz vermiştir ve İsrail Devleti kıyamet zamanında önemli rol oynayacaktır" öğretisidir.³² Bu öğretinin bir sonucu olarak XIX. Yüzyılda, Hristiyanların içinde Yahudilerin Filistin'e gidişini teşvik eden unsurlar ön plana çıkmaya başladı. Evanjelikler, Yahudileri Filistin'e gitmeye teşvik ederlerken bunu, sadece onlara destek verme adına değil, İsa Mesih'in tekrar yeryüzüne gelişine hazırlık için yapmaktaydılar.³³

Bu inancın Evanjelikler içerisinde kök salmasını sağlayan kişi ise Kansalı Teolog Cyrus Ingerson Scofield'dir (1843-1921). Scofield Oxford Üniversitesi bünyesinde referans İncil'ini³⁴ yayınlarak Hristiyan Siyonizminin milyonlar tarafından benimsenmesini sağlamıştır.³⁵ Günümüzde Amerikan Evanjelikleri arasında en yaygın olarak okunan Scofield tarafından yazılmış olan bu referans İncildir.³⁶ Scofield, Tanrının İsa Mesih'in ikinci gelişindeki amacının, Yahudi halkını Filistin'e geri getirmek ve Süleyman Tapınağı'nı yeniden inşa ettirmek olduğuna inanmış³⁷

²⁸ Siyon: Kral Dâvûd tarafından fethedilen Kudüs için kullanılmış bir isimdir (Ahd-i Atik /II. Samuel, 5/7). Sonraları vadedilmiş toprakları ifade edecek şekilde anlamı genişlemiştir. Siyonizm ise vadedilmiş topraklarda Yahudi devleti kurmayı hedefleyen siyasî hareketi ifade eder. Bkz: M. Lutfullah Karaman, "Siyonizm" (Ankara: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, 2009), 37: 329.

²⁹ Ayşe Tekdal Fildiş, "New Role for Religion in American Politics: How The Evangelical Church is Shaping The Middle-Eastern Politics in Particular in The Israeli Palestinian Conflict", *İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi* 27/2 (30 Ekim 2018): 155.

³⁰ Fildiş, "New Role for Religion in American Politics", 151; Mustafa Kaan Sağ, "Londra Yahudiler Cemiyeti İstanbul Misyonu ve Hasköy İngiliz Okulu", *Bellekten* 79/285 (01 Ağustos 2015): 628.

³¹ Vern S. Poythress, *Understanding Dispensationalists* (Academie Books, 1987), 14.

³² Walter Russell Mead, "The New Israel and the Old: Why Gentile Americans Back the Jewish State", *Foreign Affairs* 87/4 (2008): 44.

³³ Mead, "The New Israel and the Old", 30.

³⁴ Cyrus Ingerson Scofield, *The Scofield Reference Bible* (New York: Oxford University Press, 1945).

³⁵ James Barr, *Escaping from Fundamentalism* (London: SCM Press Ltd, 1984), 6.

³⁶ Ernest R. Sandeen, *The Roots of Fundamentalism: British and American Millenarianism, 1800-1930* (Chicago: University of Chicago Press, 1970), 222; Dwight Wilson, *Armageddon Now!: The Premillenarian Response to Russia and Israel Since 1917* (Tyler, Tex: Inst for Christian Economics, 1991), 15.

³⁷ C. I. Scofield, *The Scofield reference Bible* (New York etc.: Oxford University Press, 1917), 250.

ve bu görüşleri cemaatine işlemiştir.³⁸ Scofield ve yazmış olduğu referans İncili konusunda dikkat çekmekte olan iki durum vardır: Bunlardan ilki Scofield'in Hristiyan teologları içinde diğer İncil yazarlarına nispetle yeterli literatür bilgisine ve Hristiyanlık eğitimine sahip olmadığı iddiasıdır.³⁹ Diğeri ise Evanjelistler'in tıpkı devamı oldukları Püritenler gibi İncili literal okuma taraftarı olmaları ve kilisenin yorumlarını reddetmelerine rağmen İsa Mesih'in yeryüzüne geri dönmesi için Yahudilerin vadedilmiş topraklara yerleştirilmeleri gerektiğini yapmış oldukları literalist hermenötik⁴⁰ okuma ile iddia etmesidir. Halbuki İncil'de İsa Mesih'in geri dönüşü ile ilgili olarak böyle bir ön şart yoktur.⁴¹

Bu ideoloji 1970'lerden itibaren Cumhuriyetçi çevrelerde iman konusu haline gelmiştir. Evanjelist hareketinin önemli şahsiyetleri ve ABD dış politikasında önemli yer tutan şahsiyetler sürekli benzer görüşleri dile getirmişlerdir. Bunlara göre, Amerika Birleşik Devletleri'nin Tanrı'nın safında kalabilmesi için İsrail'i desteklemesi ve koruması gerekmektedir.⁴² Amerikan Evanjelistlerinin yani Hristiyan Siyonizm'inin görüşlerine göre İsrail devletinin kurulması İncil kehanetinin gerçekleşmesidir.⁴³ Dolayısıyla İsrail, vadedilmiş topraklarda alan kazandığında ve işgalini genişlettiğinde, bunların meydana gelmesini Tanrı'nın iradesi olarak görmektedirler.⁴⁴

Nihai olarak Evanjelistlere göre İsa Mesih'in yeryüzüne yeniden dönebilmesi için Yahudilerin Kenan diyarı olarak adlandırdıkları ve Tanrı tarafından kendilerine vaat edildiğini iddia ettikleri topraklarda toplanmış olmaları gerekmektedir.⁴⁵ Bu gerçekleştiğinde Armageddon savaşı yaşanacak ve İsa Mesih önderliğindeki Yahudiler ve Evanjelistler savaşı kazanacaklardır. Savaş sonrasında ise zaten Yahudilerin büyük bir kısmı zaten Hristiyanlığa geçeceklerdir; geçmeyenlerse son savaşta yok olup gideceklerdir.⁴⁶

Bu düşünceler için, “sadece Amerikan toplumunun bir unsurunu teşkil etmekte olan Evanjelistlere ait olup inanç boyutunda yaşanmaktadır” deme lüksümüz yoktur. Çünkü ABD başkanlığını ve üst düzey devlet görevlerini üstlenen birçok Amerikalı bu fikirlerin fanatik

³⁸ Robert Leonhard, *Visions of Apocalypse: What Jews, Christians and Muslims Believe About the End Times and How Those Beliefs Affect Our World* (Maryland: The Johns Hopkins University, 2010), 70-71.

³⁹ Joseph M. Canfield, *The Incredible Scofield and His Book* (California: Ross House Books, 1988), 309.

⁴⁰ Albayrak, “ABD’de Hristiyan Siyonizmi”, 160.

⁴¹ Hallsell, *Tanrı'yı Kıyamete Zorlamak*, 73.

⁴² Yılmaz, “Evanjelist Hareketin ABD Siyaset Kurumundan Dinî Talepleri Üzerine Bir İnceleme”, 45.

⁴³ D. Jason Berggren, “Israel and The Middle East in Presidential Memory: Jimmy Carter and The Presidents of The Late Cold War Period”, *Polymath: An Interdisciplinary Arts and Sciences Journal* 3/4 (2013): 44; Ronald R. Stockton, “Christian Zionism: Prophecy and Public Opinion”, *Middle East Journal* 41/2 (1987): 234.

⁴⁴ Yılmaz, “Evanjelist Hareketin ABD Siyaset Kurumundan Dinî Talepleri Üzerine Bir İnceleme”, 46.

⁴⁵ “Aynı gün, Tanrı İbrahim'e 'Senin soyundan gelenlere Mısır Nehri'nden Büyük Nehre, Fırat Nehri'ne kadar uzanan toprakları veriyorum' diyerek bir antlaşma yaptı.” Bkz. Tevrat, Tekvin 15:18.

⁴⁶ Gündüz, “Evanjelizm”, 59.

savunuculuğunu yapmakta, Amerikan siyasetinin enerjisini bu kehanetlerin gerçekleşmesini sağlamak için yönlendirmektedir. Örneğin, eski Amerikan başkanlarından Jimmy Carter'a göre, 1948'de İsrail devletinin ilan edilmiş olması İncil'in bir kehanetiydi ve bu gerçekleşmiş oluyordu.⁴⁷ Yine bir başka ABD başkanı olan Ronald Reagan, AIPAC (Amerikan-İsrail Kamu İşleri Komitesi) direktörü Tom Dine ile yapmış olduğu telefon söyleşisinde Eski Ahit'te Armageddon'la ilgili gerçekleşeceği söylenen kehanetleri müşahade etmekte olduklarını açıkça ifade etmiştir.⁴⁸ Son başkanlardan Donald Trump da 6 Aralık 2017'de Kudüs'ü İsrail'in başkenti olarak tanıdığını ilan etti ve İsrail'in kuruluş yıldönümüne denk gelen 14 Mayıs 2018 tarihinde ABD büyükelçiliğini Kudüs'e taşıdı.⁴⁹ Elçiliğin açılışına da kutsama için John Hagee ve Robert Jeffress adlarındaki iki Evanjelik Pastör çağrıldı.⁵⁰ Yine Trump döneminin başkan yardımcısı Mike Pence de, İsrail'e kayıtsız destek sunulması gerektiğini savunan, Hristiyan cihadından bahseden bir kişiliktir.⁵¹ Dolayısıyla Hristiyan Siyonistler ve hatta bazı araştırmalarda Amerikan Taliban'ı diye de adlandırılan⁵² Evanjelistlerin eskatolojik inanışları sıradan bir din inanışı değil aksiyoner-agresif bir politik duruştur.

2. Evanjelizm'in Politik Hedeflerinin Osmanlı Devleti'ne Etkileri

2.1. Osmanlı Devleti'nde Yürütülen Faaliyetler

Amerikan Evanjelistlerinin misyoner faaliyetleri başlamadan önce de Osmanlı Devleti çatısı altında yaşayan Hristiyan-Yahudi azınlıklar mevcuttu ve bunlar kendi dini geleneklerine uygun bir şekilde örgütlenme hakkına sahiptiler.⁵³ Ayrıca Müslümanların yararlanmış olduğu bütün eğitim öğretim haklarından kendileri de yararlanmaktaydılar; kendi okullarını açma, yönetme serbestliğine sahiptiler.⁵⁴

Misyonerlik faaliyetleri için harekete geçildiği tarihlerde henüz ABD ile Osmanlı Devleti arasında resmi diplomatik ilişkiler tesis edilmemişti. Bu nedenle Amerikalı Evanjelistler İngiliz misyonerleriyle birlikte hareket ediyorlardı. Nitekim misyonerlik faaliyetleri ile ilgili hazırlanan raporlarda İngiliz misyoner aileleri ile bölgede seyahat eden Amerikan gezginleri arasında iş bölümü

⁴⁷ Berggren, "Israel and The Middle East in Presidential Memory: Jimmy Carter and The Presidents of The Late Cold War Period", 44.

⁴⁸ Ronnie Dugger, "Does Reagan Expect a Nuclear Armageddon?", *Washington Post*, 19 Ocak 1984, <https://www.nybooks.com/articles/1984/01/19/reagan-and-the-apocalypse/>.

⁴⁹ Mehmet Öztürk, "Trump'ın Kudüs Kararının Bir Analizi", *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi* 8/4 (31 Aralık 2019): 2878.

⁵⁰ Fildiş, "New Role for Religion in American Politics", 159.

⁵¹ Özcan Hıdır, "Avrupa'da 'Aşırı Sağ'ın Dinî-İdeolojik ve Tarihî Temelleri-Kökenleri", *Muhafazakar Düşünce Dergisi* 14/53 (03 Nisan 2018): 41; Fildiş, "New Role for Religion in American Politics", 158.

⁵² Hıdır, "Avrupa'da 'Aşırı Sağ'ın Dinî-İdeolojik ve Tarihî Temelleri-Kökenleri", 41.

⁵³ Ersoy Taşdemirci, "Türk Eğitim Tarihinde Azınlık Okulları ve Yabancı Okullar", *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 10 (2001): 13.

⁵⁴ Osman Nuri Ergin, *Türkiye Maarif Tarihi* (İstanbul: Eser Neşriyat, 1977), 725.

yapıldığına dair ifadeler geçmektedir. Bu raporda, Londra'da 1809 yılında Yahudileri Hristiyanlığa döndürme amacıyla kurulmuş olan London Jews Society (LJS)'nin⁵⁵ Filistin bölgesine göndermiş olduğu George Dalton isimli misyoner ile Osmanlı topraklarına gönderilen ilk Amerikalı misyonerlerden Jonas King ve Pliny Fisk'in Protestanlar için ortak bir manastır kiralama çabasına giriştiklerinden de bahsedilmektedir.⁵⁶ Daha sonra ise Evanjelikler, Amerikan ticaret gemilerinin 1797 yılında İzmir limanına gelmeleri ve ardından da 7 Mayıs 1830 yılında iki devlet arasında "Seyri Sefain ve İcra-yı Ticarete Dair Muâhedey-i Hümâyûn" anlaşmasının imzalanması⁵⁷ ile faaliyetlerini Amerika Birleşik Devletleri himayesi altında yürütmeye başlamışlardır.⁵⁸

Evanjelistlerin, Osmanlı coğrafyasını öncelikli hedef olarak belirlemelerinin ana nedeni Filistin bölgesini kutsal olarak kabul etmeleridir. Çünkü "İsa Mesih'in tekrar yeryüzüne geleceği ve kutsal savaşı yöneteceği" coğrafya burasıdır. Hristiyanlık burada doğmuş ve yine burada bozulmaya başlamıştı. Bu nedenle Evanjelistler, başta Yahudiler olmak üzere doğu kiliselerine mensup insanların kurtuluşa erdirilmesi için misyonerlik faaliyetlerinin Filistin'den başlanarak yürütülmesine karar vermişlerdi. Bunun için Amerikalı misyonerler, ülkelerindeki kiliselerde kutsandıktan sonra Kudüs'e doğru yola çıkarlardı.⁵⁹

Malta, Kudüs'e doğru çıkan kutsal yolculukta varış öncesi son istasyondur. Osmanlı coğrafyasında görevlendirilen Evanjelik misyonerler geliş-dönüş yolculuklarında muhakkak bu adada mola verirlerdi. Malta, Amerikalı Evanjelistlerden önce Avrupalı/İngiliz misyonerler tarafından da kullanılmaktaydı ve bu yönüyle misyoner grupların tecrübe paylaşımı yaptığı önemli bir kavşak noktası olma hüviyetini de haizdi.⁶⁰ Burada misyonerlerin eğitildiği istasyon/kolejler ve Osmanlı coğrafyasında yürütülen faaliyetlerde kullanılan materyallerin (İncil, broşür, ilan vd.) basıldığı matbaalar mevcuttu.⁶¹ Misyoner okullarının ihtiyacı olan yayınlar 1822 yılında Malta'da kurulan matbaadan karşılanmıştır. Bu matbaaların bir kısmı ilerleyen yıllarda İzmir'e ve Beyrut'a taşınmış, geri kalan makineler ise 1850 yılında Protestan cemaati Osmanlı Devleti tarafından tanınınca İstanbul'a getirilmiştir.⁶²

⁵⁵ Sağ, "Londra Yahudiler Cemiyeti İstanbul Misyonu ve Hasköy İngiliz Okulu", 627.

⁵⁶ Celal Öney, "Misyoner Örgütlerin Rekabet Sahnesi Filistin", *Tarih Okulu Dergisi* 2013/XV (01 Aralık 2012): 337.

⁵⁷ Osmanlı Arşivi BOA, *Vak'anüvis Kalemi [A.VKN]*, No. 1, Gömlek No. 8.

⁵⁸ Süleyman Büyükkarcı, "Amerikan Okulları Üzerine Bir Araştırma", *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 9 (01 Aralık 2001): 13.

⁵⁹ Öney, "Misyoner Örgütlerin Rekabet Sahnesi Filistin", 348.

⁶⁰ Ayşe Aksu, "İngilizlerin Malta'daki Deniz Feneri: Malta Protestan Koleji (1846-1868)", *FSM İlmî Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi*, 27 Aralık 2016, 60.

⁶¹ Nazan Kahraman, "Amerikan Protestan Misyonerlerin Osmanlı Coğrafyasına Yönelik İlk Matbaası: Malta (1822-1833)", *Ankara Üniversitesi İlef Dergisi* 7/1 (15 Mayıs 2020): 108.

⁶² Kahraman, "Malta Misyoner Matbaası", 100.

ABCFM tarafından Osmanlı coğrafyasında görevlendirilen ilk Amerikalı misyonerler Pliny Fisk ve Levi Parsons, faaliyetlerine 1820 yılında Malta'dan başlamışlardır. Amerika'ya gidiş-dönüşlerinde de muhakkak buraya uğramışlardır. Aynı şekilde Filistin'de görevlendirilen diğer misyonerlerden William Goodell ve Isaac Bird de aileleriyle birlikte 1823'te Malta'ya gelmişlerdir. Aylarca burada kalarak dil öğrenmişler, buradaki matbaada çalışmışlar ve görevleriyle ilgili bilgi toplamışlardır. Beyrut'taki istasyonlarından 1828 yılında kesin dönüş yaptıkları zaman da tekrar buraya gelip konaklamışlardır.⁶³ Bölgede görev yapmış olan bir başka misyoner de 1822 yılı sonlarında Malta'ya gelen Jonas King'dir. King, daha sonraları da pek çok defa adaya gelerek yürütülmekte olan çeşitli faaliyetlere katılmıştır.⁶⁴

Osmanlı Devleti ile Amerika Birleşik Devletleri arasında 7 Mayıs 1830 yılında yapılan "Seyr-i Sefain ve İcra-yı Ticarete Dair Muâhede-yi Hümâyûn" anlaşmasıyla Amerikalılar, "ticari ilişkilerde en ziyade müsaadeye mazhar millet" statüsünü elde etmişlerdir. Amerikalı tüccarların bu ticaret anlaşmasıyla elde etmiş oldukları en önemli kazanım ise Osmanlı Devleti'nin herhangi bir müdahalesi olmadan Osmanlı bünyesindeki herhangi bir milletten ya da dinden olan kişilerle çalışabilmeleri idi.⁶⁵ Anlaşmadaki bu madde görünürde ticari faaliyetlerin kolaylaştırılması adına metne eklenmiş olsa da imparatorlukta misyonerlik faaliyetlerine büyük bir ivme kazandırmıştır.⁶⁶ Anlaşmanın ardından harekete geçen American Board misyonerleri, Yahudiler, Nesturîler, Asuriler, Ortodoks Ermeniler, Rumlar ve Bulgarlar ile temas geçmişlerdir.⁶⁷ Ya da şöyle diyebiliriz: Aslında gayriresmî olarak temas halinde oldukları bu gruplarla olan ilişkilerini resmi bir hüviyete kavuşturmuşlardır.

Bu gruplar içerisinde misyonları açısından en verimli olacak olan kesimin Ermeniler olduğunu yapmış oldukları araştırmalarda keşfettiler. Çünkü Ermenilerin haricindeki Osmanlı Devleti vatandaşı olan Katolik, Protestan ve Ortodoks cemaatlerinin tamamına yakınının İngiltere, Rusya, İtalya, Almanya ve Fransa gibi devletlerle daha öncesinden kurmuş oldukları derin bağları mevcuttu. Geriye bu türden bağı olmayan Ermeniler kalıyordu ve Amerikalılar da hemen kendilerine hedef kitle olarak onları seçerek çalışmalarını özellikle onlar üzerinde yoğunlaştırmaya başladılar.⁶⁸ Kısa denebilecek bir zaman dilimi içerisinde faaliyetlerini İmparatorluğun en uzak köşelerine kadar yayan Evanjelik misyonerler Osmanlı Devlet'i içerisinde Doğu, Orta, Batı Türkiye

⁶³ Aksu, "İngilizlerin Malta'daki Deniz Feneri", 60-61.

⁶⁴ Aksu, "İngilizlerin Malta'daki Deniz Feneri", 61.

⁶⁵ Büyükkarcı, "Amerikan Okulları Üzerine Bir Araştırma", 13.

⁶⁶ Gürsoy Şahin, "Manastır Şehrinde Amerikalı Protestan Misyonerler ve Faaliyetleri (1873-1913)", *Balkan Araştırma Enstitüsü Dergisi* 8/1 (12 Temmuz 2019): 146.

⁶⁷ Malkoç, "Türkiye'de Protestan Misyonerliği", 164.

⁶⁸ Esra Danacıoğlu, "Osmanlı İmparatorluğunda Amerikan Board Okulları ve Ermeniler", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi* 3/10 (01 Haziran 2000): 135; İlber Ortaylı, "Osmanlı İmparatorluğunda Amerikan Okulları Üzerine Bazı Gözlemler", *TODAE Dergisi* 14/3 (1981): 90.

ve Suriye/Filistin/Beyrut Misyonu olarak tanımlanan görev bölgelerinde geniş bir ağ kurmuşlardır.⁶⁹ Bu bölgelerden biri Rumeli'de Bulgarlar için, diğer üçü ise Anadolu'da Ermeniler içindi.⁷⁰

Evanjelistlerin, Osmanlı Ermeni toplumunu ana hedef kitle olarak seçmeleri diğer gruplarla irtibatlarını devam ettirmedikleri anlamına gelmemektedir. Diğer gayrimüslim gruplarla farklı derece ve nitelikteki ilişkilerini her daim muhafaza etmişlerdir. Kaynakları ve konu hakkında yapılan çalışmaları incelediğimizde Evanjelistlerin Osmanlı coğrafyasında yürüttükleri faaliyetler için atlama tahtası olarak Malta'yı kullandıklarını, Beyrut, İzmir ve İstanbul kapılarından da içeri girerek çok yönlü ve kompleks bir metotla işe giriştiklerini görürüz. Bu faaliyetlerin ana omurgasını eğitim teşkil etmekteydi.⁷¹ Okullar aracılığıyla Evanjelist misyonerler çocuklara ve onların aracılığıyla da ailelerine nüfuz edebiliyorlardı.⁷²

Bu çerçevede Osmanlı topraklarında açılan ilk Protestan koleji 1824'te Beyrut'ta açılan "Syrian Protestant College"dir.⁷³ Daha sonraları da sosyal hizmet ve sağlık alanlarında faaliyet yürüten teşkilatlarla ağlarını genişletmişlerdir.⁷⁴ Osmanlı ülkesinin her tarafına yayılan bu teşkilatların üç farklı çalışma alanları vardır: Bunlar okullar/kültür kurumları, dini teşkilatlar ve sosyal hizmet/destek maskeli teşkilatlardır.⁷⁵ Eğitim faaliyetleri ile ilk adım misyonerler tarafından atılmış oluyordu. Bu eğitim faaliyetleri Amerikalı tüccarların maddi destekleri ile de yapısal hüviyete kavuşuyordu. Böylelikle misyoner-tüccar ikilisi Amerika Birleşik Devletleri'nin Osmanlı coğrafyasına nüfuzunun öncüleri oluyorlardı. Arkasından da Amerikan konsolosları ve diplomatik misyonları bu kurumların bulunduğu yerlerde temsilcilik açıyorlardı.⁷⁶

ABD, Osmanlı coğrafyasındaki beklentilerini veya hedeflerini gerçekleştirmek adına gerekli propagandayı Protestan misyonerler vasıtasıyla yapabilmekte, uygulamak istediği siyaset için

⁶⁹ Ortaylı, "Osmanlı İmparatorluğunda Amerikan Okulları Üzerine Bazı Gözlemler", 90; Çağrı Demirtaş - Fahri Kılıç, "Osmanlı İmparatorluğu'nun Doğu ve Güney Bölgelerinde Eğitim Şemsiyesi Altında Amerikan Board Cemiyetinin Misyonerlik Faaliyetleri", *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi* 21/3 (15 Eylül 2021): 958.

⁷⁰ Bilal N. Şimşir, *Ermeni Propagandasının Amerika Boyutu Üzerine* (Ankara: Terazi Yayıncılık, 2018), 61.

⁷¹ Demirtaş - Kılıç, "Osmanlı İmparatorluğu'nun Doğu ve Güney Bölgelerinde Eğitim Şemsiyesi Altında Amerikan Board Cemiyetinin Misyonerlik Faaliyetleri", 957; Alan, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Amerikan Protestan Okulları*, 11.

⁷² Cemal Sezer, "Amerikan Misyonerlerinin Ermeni Meselesine Etkileri (1890-1914)", *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 3/1-2 (28 Mart 2014): 60.

⁷³ Osmanlı Arşivi BOA, *Hariciye Nezâreti Siyasî Kısım [HR.SYS]*, No. 67, Gömlek No. 34.; Ortaylı, "Osmanlı İmparatorluğunda Amerikan Okulları Üzerine Bazı Gözlemler", 88; Şamil Mutlu, "Beyrut Vilayeti'nde Amerikan Misyoner Okulları ve Suriye Protestan Koleji", *Tarih Dergisi*, 46 (06 Haziran 2012): 107.

⁷⁴ Şahin, "Manastır Şehrinde Amerikalı Protestan Misyonerler ve Faaliyetleri (1873-1913)", 145.

⁷⁵ Taşdemirci, "Türk Eğitim Tarihinde Azınlık Okulları ve Yabancı Okullar", 24; Alan, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Amerikan Protestan Okulları*, 11-12.

⁷⁶ Şimşir, *Ermeni Propagandasının Amerika Boyutu Üzerine*, 45.

gerekli alt yapıyı oluşturabilmekteydi. Bu faaliyetler konusunda oluşan herhangi bir sıkıntı Amerikan devletinin himayesiyle sonuçlanmaktaydı. Çünkü ABD yönetimi, misyonerlere ait müesseselerin Amerikan sermayesi ile kurulduğu gerekçesiyle, ortaya çıkan olumsuz durumlarda Amerikan yatırımlarının koruyuculuğunu yapma adına sürece müdahil olmaktaydı.⁷⁷ Her olay ve yerde tekrar eden bütün bu kurgusal süreçler, yaşanan şeyin aslında ABD siyaset-kilise-ticaret yönetimleri arasında planlanmış/organik bir iş birliği olduğunun açık kanıtlarıdır.

Bu üçlü organizasyon sayesinde ve özellikle de Osmanlı Devleti'nin 1850'de Protestanları ayrı bir cemaat olarak tanımasından itibaren misyoner okullarının laik öğretim yapan kolejlere dönüştürülmesinin sağladığı hızlandırıcı ivmenin etkisiyle, Protestan okullarında eğitim gören öğrencilerin sayısı, kısa süre içerisinde, Osmanlı İmparatorluğundaki bütün yabancı okulların ve bu okullarda okuyan öğrencilerin sayısının üçte birinden fazlasına ulaşmıştır.⁷⁸ Amerikan Devleti'nin siyasi desteğinin vermiş olduğu özgüvenle hareket eden bazı okul yönetimlerinin buldukları arazileri ABD toprağı olarak lanse etme cüretinde buldukları da vaki olmuştur. Nitekim Mersin'de bulunan koleje, müdire Dr. Maten tarafından ABD bayrağı asılmıştır.⁷⁹

ABD hükümetinin siyasi desteği sayesinde faaliyet alanlarını gittikçe genişleten ve derinleştiren misyonerler, Sultan Abdülmecid döneminde 27 Şubat 1856 tarihinde ilan edilen "Islahat Fermanı" ile Osmanlı topraklarında kök salma fırsatını da elde etmişlerdir. Bu fermanla Osmanlı topraklarındaki yabancılara yönelik haklar arttırılmış, reformlar genişletilmiştir. Bu fermandaki en önemli kazanım ise yabancılara Osmanlı sınırları içerisinde mülk satın alma hakkını elde etmiş olmalarıdır.⁸⁰ Bu haklar 1869 yılında çıkarılan "Maarif-i Umumiye Nizamnamesi"yle de yasal temele oturtuldu.⁸¹ Nizamnamenin 129. Maddesinde yabancılara Osmanlı topraklarında okul açabilecekleri, "*mekatib-i hususiye bazı mahallerde cemaatler tarafından veya gerek tebaa-i Devlet-i Âliye ve gerek tebaa-i ecnebiyeden olan efrad ve eşhasdan biri canibinden ücretli ve ücretsiz olarak ihdas ve tesis olunan mekteplerdir ki, bunların mesarifat ve muhassasâtı, müessisleri tarafından veyahut merbut oldukları vakıfları canibinden idare ve rüyet kılınır*"⁸² şeklinde ifade edilmekteydi.

Osmanlı Devleti'nin, misyoner okullarının yasal bir şekilde faaliyetlerini yürütebilmeleri için gerekli yasal alt yapıyı sağlamış olmasına rağmen arkalarına devlet gücünü alan bazı kolejlerin ilgili

⁷⁷ Seçil Akgün, "Amerikalı Misyonerlerin Ermeni Meselesinde Rolü", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, 1988, 3.

⁷⁸ Ebru Esenkal, *Yabancı Ülkeler Tarafından Osmanlı Coğrafyasında Açılan Okullar* (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2007), 111.

⁷⁹ Osmanlı Arşivi BOA, *İrade Hususî [İ. HUS]*, No. 73, Gömlek No. 103.

⁸⁰ Füsün Çoban Döşkaya, "Osmanlı Devleti'nde Amerikalı Misyonerlerin Antlaşma Hakları", *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi* 8/3 (25 Eylül 2021): 781.

⁸¹ Taşdemirci, "Türk Eğitim Tarihinde Azınlık Okulları ve Yabancı Okullar", 25.

⁸² Ergin, *Türkiye Maarif Tarihi*, 811.

yasa üzerinden yıllar geçmiş olmasına rağmen ruhsatsız bir şekilde eğitimlerine devam ettikleri dönemin yetkilileri tarafından hazırlatılan raporlara yansımıştır.⁸³ Misyoner okulları, II. Abdülhamit devrinde kapatılmış fakat II. Meşrutiyetin ilânından sonra tekrar açılmışlardır.⁸⁴ II. Meşrutiyet, daha öncesinde Müslüman öğrencilerin devamının yasak olduğu gayrimüslim ve yabancı okullara Türk öğrencilerin kabulü serbestliğini de getirmiştir. Osmanlı idaresinin denetim zaafiyetinden ustalıkla faydalanan okul yöneticileri “Mekatib-i Hususiye Talimatnamesi”nin yayınlandığı 1915 yılına kadar kolejleri devlet denetiminden kaçırmayı büyük oranda başarmışlardır.⁸⁵

Kolejlerin Osmanlı Devleti ve toplumu için yıkıcı etkilerinin olduğu o dönem Osmanlı mütefekkirleri arasında da dikkati çekmiş ve bu konuda bilgilendirici/uyarıcı yazılar kaleme alınmıştır. Bunlardan bir tanesi Sâmizâde Süreyya’dır. Sâmizâde Süreyya, yazmış olduğu gazete makalelerinde şu bilgileri vererek konuya toplumun dikkatini çekmeye çalışmıştır:

“Miladi 1865 senesinde ABD’nin New York şehrinde gemi ile başlarında Daniel Bliss’in⁸⁶ bulunduğu bir Protestan heyet Beyrut’a gelir. Bu heyet bir hafta kadar Beyrut’ta kaldıktan sonra Cebel-i Lübnan, Şam, Halep, Hama, Humus, Baalbek gibi yerlerde bazı temaslarda bulunarak gözlemler yaparlar.

Bu seneler Sultan Abdulaziz’in dönemine denk gelmektedir. Bu dönemde israf artmış ve devlet bütçesindeki açığı dolayısıyla Batıdan borçlanılmıştı. Devlette karışıklıklar ve isyanların mevcut olduğu bu zamanda fırsattan istifade eden bu misyoner heyeti, Ortadoğu’da Hristiyanlık siyasetini yaymak ve tahkim etmek için bu okulları tesis ettiler. Bu heyet amaçlarının toplumsal gelişime katkı olduğunu ifade ederek devlet ricaline ve ahaliye anlatmışlar ve ikna etmişlerdir.

Bu heyet temaslarını tamamladıktan sonra, “Re’s-i Beyrût” denilen ve havası ve konumu itibarıyla en mutena olan yerden okul inşası için arazi satın aldılar ve binaları yapmaya başladılar.⁸⁷ Bu okulda sekiz şube mevcuttur.⁸⁸ Filistin, Mısır, Beyrut, Âsitâne gibi kalpgâh-ı İslam’dan sayılan yerlerde kurmuş oldukları devasa okullar ile istedikleri fikir ve ruhu şarklılara işlemektedirler. Misyonerler, Protestanlığı yaymak için okulları uygun görmüşler ve bunlar aracılığı ile hedeflerine ulaşmışlardır.

Bu kolejlerin toplumdaki dejenerasyonlarına engel olma adına bazı müteşebbislerce “Daru’l-Ulûm” adında o dönem öğretim tekniklerini kullanan bir okul kuruldu. Fakat bu okullarla ilgili olarak “burada gençlerimiz farmason (mason, dinsiz) yapılmaktadır” diye aleyhte propaganda yürütülmüştür.⁸⁹

⁸³ Osmanlı Arşivi BOA, *Dahiliye Nezâreti Mektubî Kalemi [DH. MKT]*, No. 549, Gömlek No. 49.

⁸⁴ Ergin, *Türkiye Maarif Tarihi*, 762-765.

⁸⁵ Şimşir, *Ermeni Propagandasının Amerika Boyutu Üzerine*, 81.

⁸⁶ Mutlu, “Beyrut Vilayeti’nde Amerikan Misyoner Okulları ve Suriye Protestan Koleji”, 109.

⁸⁷ Samizade Süreyya, “Beyrut’ta Amerikan Protestan Mektebi”, *Sırat-ı Mustakîm*, 26 Mayıs 1327.

⁸⁸ Süreyya, “Beyrut’ta Amerikan Protestan Mektebi”.

⁸⁹ Samizade Süreyya, “Memâlik-i İslamiye’de Protestan Misyonerleri”, *Teâruf-u Muslimîn Gazetesi*, 08 Ağustos 1328.

Sâmezade Süreyya'nın son paragrafta aktarmış olduğu bilgiler oldukça dikkat çekicidir. Şöyle ki: Osmanlı Devleti'nin içinde bulunmuş olduğu siyasi-ekonomik buhran nedeniyle birçok konuda sorun yaşanmaktadır. Yaşanan sorunlardan bir tanesi de Osmanlı eğitim kurumlarının asrın gereklerini karşılayamadığı için toplumun beklentilerine cevap vermekten uzaklaşması ve misyoner okullarının, Müslüman ahalinin çocuklarını okutmak istediği cazip okullar haline gelmesidir. Bu durum Osmanlı münevverlerinin çare arayışlarını tetiklemiş ve alternatif kurumlar oluşturmak için bir arayış içerisine girilmiştir. Bu çabalar neticesinde "Daru'l-Ulûm" olarak isimlendirilen okullar ortaya çıkarılmıştır. Fakat ilginçtir ki ayakta kalabilselerdi belki de misyoner okullarının cazibesine alternatif olabilecek bu girişim, tam da aslında misyoner okullarının lehine olacak ve üstelik onları temize de çıkaracak şekilde "gençler burada mason yetiştiriliyor" propagandasına kurban edilmiştir.

2.2. Faaliyetlerin Osmanlı Devleti'nde Doğurduğu Etki ve Sonuçlar

Amerikan Board çatısı altında faaliyet gösteren iki Evanjelik misyoner, Ocak 1820'de İzmir'de faaliyete başladılar.⁹⁰ Bu yıldan itibaren İzmir ve civarına yerleşen misyonerlere bölgede yerleşik olarak yaşayan Ermeni ve Rum cemaatler de destek verince ABCFM örgütü İzmir'de 1883 yılına gelindiğinde 30 civarında kilise-okul kurmayı başarmıştır.⁹¹

Misyonerler İzmir'e ayak bastıktan bir yıl sonra, 1921 yılında Yunan isyanı patlak vermişti. Yaşanan olaylar normalde Osmanlı Devleti'nin iç siyasetini ilgilendiren bir mevzu olmasına ve Evanjelik misyonerlerin de Hristiyan inancını yayma gayesini güden dini bir hareket olmalarına rağmen isyan günleri sırasında Amerikan Board misyonerlerinin Rumlara büyük yardımları olmuştur. Misyonerler, karışıklıklar nedeniyle Malta'ya geçen mültecilerle yakından ilgilenmişler, gençleri ileride kendi emelleri doğrultusunda kullanabilmek için Amerika'ya eğitime göndermişlerdir.⁹² Aynı şekilde İzmir'de bulunan Amerikan tüccar-konsolosu David Offley de Yunan ihtilalciler için yardım faaliyetleri yürütmüş ve Amerikan hükümetine gönderdiği 17 Mart 1824 tarihli raporda ABD hükümetine bu konuda öneri ve taleplerde bulunmuştur.⁹³

İsyan günlerinde Yunanlıların lehine yürütmüş oldukları faaliyetler nedeniyle Rumlar nezdinde önemli ölçüde sempati toplayan Evanjelik misyonerler, kendi ideolojileri açısından

⁹⁰ Esenkale, *Yabancı Ülkeler Tarafından Osmanlı Coğrafyasında Açılan Okullar*, 110; Cenk Demir, "1890'lardan 1930'lara İzmir'deki Amerikan Okullarında Yürütülen Spor Faaliyetleri ve Kent Sporuna Katkıları", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi* 19 (26 Temmuz 2019): 293.

⁹¹ Demir, "1890'lardan 1930'lara İzmir'deki Amerikan Okullarında Yürütülen Spor Faaliyetleri ve Kent Sporuna Katkıları", 293.

⁹² Gülbadi Alan, "Protestan Amerikan Misyonerleri, Anadolu'daki Rumlar ve Pontus Meselesi", *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 10 (2001): 185.

⁹³ Şimşir, *Ermeni Propagandasının Amerika Boyutu Üzerine*, 51.

öncelikli hedef olan Protestan cemaat oluşturma faaliyetleri yüzünden ilerleyen zamanlarda Patrikhane'nin şimşeklerini üzerlerine çekmişlerdir. Rumlar açısından isyanının başarılı olması ve bağımsız bir Yunan devletinin kurulması önemli bir siyasi kazanımdı ve Evanjelik misyonerler vermiş oldukları destekle övgüyü hak ediyorlardı. Fakat Protestanlık propagandası Rum Ortodoks cemaatini bölme tehdidini de beraberinde getirmekteydi ve bununla ilgili tedbirlerin alınması gerekmekteydi. Bu nedenle Rum patriği 1839 yılında, Protestan misyonerler tarafından yayınlanan ve dağıtılan İncil vb. materyallerin okunmasına yasak koydu; mezhep değiştirenleri hapse mahkûm etti ve iddialara göre bazılarını da gizlice öldürttü.⁹⁴ Bu sert tepki Evanjelik misyonerliğin Rum cemaati içerisinde yeni bir Protestan cemaati oluşturma ihtimalini de ortadan kaldırmış oldu. İlişki biçimi artık kader birliğinden kontrollü/stratejik ortaklığa doğru evrilmiş oluyordu.

Amerikan Board'a bağlı Protestan misyonerlerin Balkanlar'daki bir diğer faaliyet alanı da Edirne, Sofya, Eski Zağra, Filibe ve Samakov şehirlerini kapsayan bölgeydi. Bu bölgede 1858 yılında başlayan faaliyetler özellikle ünlü misyoner Cyrus Hamlin'in yönetiminde önemli ilerlemeler kaydetmiştir. 31 Temmuz 1871'de ABCFM'nin Avrupa Türkiye'si Misyonu olarak yeniden yapılandırılan bölge teşkilatı faaliyet alanlarına Manastır ve Selanik'i de ekledi.⁹⁵ Yunan isyanı esnasında (Osmanlı Devleti'nin iç-siyasi bir sorunu olmasına rağmen) Board misyonerlerinin takındıkları siyasi tutumun benzeri, bölgedeki 2-3 Ağustos 1903 tarihinde Makedonya İç Devrim Örgütü tarafından Osmanlı'ya karşı başlatılan "İlinden Ayaklanması" esnasında da aynıyla tekrar etmiştir. İsyân günlerinde Filibe'de propaganda amacıyla bildiriler dağıtan Evanjelik misyonerler, Müslümanları ve dolayısıyla Osmanlı hükümetini Hristiyan halkı katletmekle, köylerini ve kiliselerini yakmakla itham etmişlerdir. Batılı devletler nezdinde de diğer kiliseleri harekete geçmeye çağırmışlar ve hükümetlerin askeri müdahalede bulunmaları için propaganda faaliyetleri yürütmüşlerdir.⁹⁶ Misyonerler, ilinden isyanı sonrası oluşan ortamdan da aynı Yunan isyanı sonrası yaptıkları gibi gelecekte kendi emelleri doğrultusunda kullanabilecekleri kişileri devşirmek için faydalanmaya çalışmışlardır.⁹⁷ Bu minvalde bölgedeki isyan olayları nedeniyle kimsesiz kalan çocuklar için Manastır'ın Salataş mahallesinde 1904 yılında bir yetimhane açmışlardır.⁹⁸ Bu yetimhanenin bütün sorunlarıyla da Amerikan elçiliği yakından ilgilenmiştir.⁹⁹

2.3. Evanjelik Amaçlar İçin Araçsallaştırılmış Bir Toplum: Ermeniler

Evanjeliklerin, tarihsel hedeflerini gerçekleştirmek için çıkmış oldukları Osmanlı coğrafyası yolculuğunda Ermenilerin yeri oldukça büyüktür. Bu büyüklük için Evanjelizmin tarihsel hedefleri

⁹⁴ Alan, "Protestan Amerikan Misyonerleri, Anadolu'daki Rumlar ve Pontus Meselesi", 191.

⁹⁵ Şahin, "Manastır Şehrinde Amerikalı Protestan Misyonerler ve Faaliyetleri (1873-1913)", 148.

⁹⁶ Şahin, "Manastır Şehrinde Amerikalı Protestan Misyonerler ve Faaliyetleri (1873-1913)", 158.

⁹⁷ Osmanlı Arşivi BOA, *Dahiliye Nezâreti Mektubî Kalemî [DH. MKT]*, No. 869, Gömlek No. 26.

⁹⁸ Şahin, "Manastır Şehrinde Amerikalı Protestan Misyonerler ve Faaliyetleri (1873-1913)", 160.

⁹⁹ Şahin, "Manastır Şehrinde Amerikalı Protestan Misyonerler ve Faaliyetleri (1873-1913)", 165.

açısından Siyonizm'den sonra misyonerlerin en büyük partnerinin Ermeniler olduğunu söylememiz yanlış bir niteleme olmayacaktır:

Aslında, Amerikan ticaret gemilerinin 1797 yılında İzmir Limanı'na gelmeleriyle başlayan Osmanlı-Amerika ilişkileri 1830 yılında imzalanan ticaret anlaşmasıyla resmi hüviyete kavuşmuştu.¹⁰⁰ Bu anlaşma ABD'yi ayrıcalıklı bir statüye sokuyordu ve Amerikan tüccarları, Osmanlı vatandaşlarından herhangi bir kimseyi kendileri için ticaret partneri olarak seçebiliyorlardı.¹⁰¹ Bu haklar Amerikan tüccarları ile iletişim halinde olan Evanjelik misyonerler için bulunmaz bir fırsattı ve hemen Osmanlı vatandaşı olan Yahudiler, Nesturiler, Asuriler, Ortodoks Ermeniler, Rumlar ve Bulgarlar ile temasa geçmişlerdi.¹⁰² Yahudiler, Siyonist hedefler açısından paydaş olsalar da misyon açısından yeterli insan kaynağına ve inanç birliğine sahip değildiler. Mevcut Hristiyan gruplardan Katolik Hristiyanlar, Fransa ve İtalya ile; Ortodokslar ise Rusya ile yakın ilişki içerisindeydiler.¹⁰³ Bu durum Evanjelik misyonun eskatolojik hedefleri açısından diğer devletlerle etki hinterlandı çakışması riskini taşıyordu.

Geriye Osmanlı Devleti himayesi altında, kendilerine özgü bir cemaat yapılanması ile yaşayan, çoğunluğu Gregoryen olan Ermeniler kalıyordu. Ermeniler, yoğun bir nüfusa sahip olmalarına rağmen Osmanlı coğrafyasının büyük kısmına yayılmış şekilde yaşamaktaydılar. Evanjelik misyonerler, bu özelliklerinden dolayı Ermenileri ana hedef kitle olarak tespit ettiler ve misyonerlik faaliyetlerini yoğun bir şekilde başlattılar.¹⁰⁴ Fakat geleneklerine sıkı sıkıya bağlı olan Ermenilerle olan mezhep farklılığı, Protestan olan Amerikan Evanjeliklerinin Ermeni cemaatine nüfuz etmesini engelliyordu.¹⁰⁵ Bu sorunu kökten çözmek için Evanjelikler, Ermenilerden oluşan bir Protestan cemaati oluşturma arayışı içerisine girdiler.¹⁰⁶

Bu amaç doğrultusunda Ermeni cemaatine yönelik ilk misyoner okulu, ABCFM misyoneri Benjamin Schneider tarafından 1834'te İstanbul-Beyoğlu'nda açıldı.¹⁰⁷ Ardından 1836 yılında ikinci bir misyoner okulu daha açtılar. Fakat Ermeni öğrencilere Protestan ideolojisini anlattıkları ve onları Protestanlaştırmaya çalıştıkları için¹⁰⁸ Ermeni kilisesinin direnişiyle karşılaştılar. Ermeni

¹⁰⁰ Şimşir, *Ermeni Propagandasının Amerika Boyutu Üzerine*, 81.

¹⁰¹ Ortaylı, "Osmanlı İmparatorluğunda Amerikan Okulları Üzerine Bazı Gözlemler", 87.

¹⁰² Malkoç, "Türkiye'de Protestan Misyonerliği", 164.

¹⁰³ Nevzad Ayas, *Türkiye Cumhuriyeti Milli Eğitimi: Kuruluşlar ve Tarihçeler* (Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı, 1948), 628; Taşdemirci, "Türk Eğitim Tarihinde Azınlık Okulları ve Yabancı Okullar", 14.

¹⁰⁴ Ortaylı, "Osmanlı İmparatorluğunda Amerikan Okulları Üzerine Bazı Gözlemler", 88.

¹⁰⁵ Osmanlı Arşivi BOA, *Hariciye Nezâreti Siyasî Kısım [HR.SYS]*, No. 81, Gömlek No. 59.

¹⁰⁶ Krikor Hagop Basmajian, *Social and Religious Life in The Orient* (New York: American Tract Society, 1890), 55.

¹⁰⁷ Uygur Kocabaşoğlu, *Anadolu'daki Amerika: Kendi Belgeleriyle XIX. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Amerikan Misyoner Okulları* (İstanbul: Arba Araştırma Basım Yayın, 1989), 60.

¹⁰⁸ Osmanlı Arşivi BOA, *Yıldız Perakende Evrakı Umumi [Y.PRK.UM.]*, No. 29, Gömlek No. 58.

Patrikliği Protestan eğitim kurumlarına devam eden, dağıttıkları İncil ve yayınları okuyanları aforoz etme kararı aldı ve Osmanlı Devleti nezdinde de bu kurumların kapatılması için girişimlerde bulundu.¹⁰⁹ Nihayetinde Ermeni çocuklar için açılan okula diğer milletlere mensup öğrencilerin de devam etmesi ve bunun da Osmanlı kanunlarına aykırı olması yüzünden 1838'de bu okullar kapatıldı.¹¹⁰ Bunun üzerine İstanbul'da Ermeni Patrikliğinin takibatı altında rahat bir çalışma ortamı bulamayacaklarını düşünen misyonerler, ağırlıklı olarak Anadolu'da çalışmalarına devam etmeye karar verdiler.¹¹¹

Daha öncesinden edinmiş oldukları tecrübenin yardımıyla Evanjelik misyonerler, Anadolu ve Suriye misyonlarında hızlı bir yapılanmaya girdiler. Başta Trabzon (1835), Erzurum'da (839), Gaziantep (1847) ve Musul (1850) olmak üzere birçok başka yerde 88 tane misyon oluşturdular. Buralarda kilise evler kurdular ve Ermenilere Protestanlığı anlatmaya, Ermeni Patrikliği aleyhinde propaganda yapmaya başladılar.¹¹² Misyonerler, Protestanlık propagandası yapmak için eğitim faaliyetlerinin yanında Harput, Talas, Konya, Gaziantep, Adana, Van, İstanbul, Merzifon başta olmak üzere birçok şehirde hastaneler kurdular. Burada görev alan sağlık personeli misyoner kolejlerden mezun olanlar arasından seçiliyordu ve sunmuş oldukları sağlık hizmetleri sayesinde de Protestanlığa sempati kazandırmada önemli işleve sahiptiler.¹¹³

Protestan misyonerlerle ilişki içerisinde olan Ermeniler, Patriklik tarafından aforoz edilmekte, cemiyetleri tarafından dışlanmaktaydılar. Zor durumda kalan yeni Protestanlar için devreye giren Evanjelik misyonerler, onlarla Amerikalı tüccarları buluşturdular. Tüccarlar da 1830 yılında kendilerine sağlanan Osmanlı tebaasından istedikleri herhangi birisiyle ortaklık kurma/temsilci seçme hakkı çerçevesinde Protestanlığa geçen Ermenileri istihdam etmeye başladılar. Bu sayede geniş bir Protestan Ermeni komisyoncu, toptancı, perakendeci, simsar zümresi doğdu.¹¹⁴ Bütün bu çabalar neticesinde Protestan Ermeniler, 27 Kasım 1850 tarihinde Sultan Abdülmecit'in fermanıyla "Dini Cemaat/Millet" statüsünü elde ettiler.¹¹⁵ Resmi statünün sağlanmış olması ve gerekli Protestan misyoner altyapısının insan kaynakları açısından yeterli hale gelmesi üzerine daha geniş kitlelere ulaşmak ve maksimum etkiye ulaşmak için okullar laik eğitim yapan (high school) müesseselere dönüştürüldü.¹¹⁶

¹⁰⁹ Ortaylı, "Osmanlı İmparatorluğunda Amerikan Okulları Üzerine Bazı Gözlemler", 90.

¹¹⁰ Esenkal, *Yabancı Ülkeler Tarafından Osmanlı Coğrafyasında Açılan Okullar*, 112.

¹¹¹ Danacıoğlu, "Osmanlı İmparatorluğunda Amerikan Board Okulları ve Ermeniler", 135-136.

¹¹² Mehmet Alparslan Küçük, "Anadolu'da 'Protestan Ermeni Milleti'nin Oluşumu", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 50/2 (2009): 164.

¹¹³ Küçük, "Anadolu'da 'Protestan Ermeni Milleti'nin Oluşumu", 167.

¹¹⁴ Şimşir, *Ermeni Propagandasının Amerika Boyutu Üzerine*, 49.

¹¹⁵ Küçük, "Anadolu'da 'Protestan Ermeni Milleti'nin Oluşumu", 178.

¹¹⁶ Büyükkaracı, "Amerikan Okulları Üzerine Bir Araştırma", 14.

Bu okulların sadece bir eğitim kurumu olmadıkları, Evanjelistlerin eskatolojik hedefleri ve Amerikan hegemonyasının birer üstü oldukları ilerleyen yıllarda Osmanlı coğrafyasında meydana gelecek olan olay ve isyanlardaki üstlendikleri rollerle ortaya çıkacaktır. Örneğin, Merzifon Amerikan Koleji olarak da bilinen Anadolu Koleji, 1865'te kurulmuştur. 1890'lı yıllarda başlayan Ermeni olayları esnasında burada görev yapan idareci ve öğretmenlerin isyanı teşvik edici faaliyetler yürüttükleri kayıtlara girmiştir.¹¹⁷ Nitekim Ermeni ihtilali adına yürütülen faaliyetler için basılan bildirimlerin burada basıldığı, Tomayan Karabet ve Kayayan Ohannes adlı Ermeni öğretmenlerin ihtilalcilere elebaşılık yaptığı ortaya çıkarılmıştır.¹¹⁸

Yine, İstanbul'da 1863 yılında Cyrus Hamlin isimli misyoner tarafından kurulan ve daha sonra Boğaziçi Üniversitesine dönüşen Robert Koleji dikkate değer bir başka örnektir. Bu kolejden mezun olanlar Bulgaristan'ın bağımsızlığını kazanmasında önemli görevler üstlenmişlerdir.¹¹⁹ Bu kolejden 1871 yılında mezun olan Geşav, Panaretov, Stoilov, Slaveikov ve Tapçileştov isimli Bulgar öğrenciler, Bulgarlar bağımsızlık ilan edip kendi devletlerini kurduktan sonra Bulgaristan'da belediye başkanı, parlamento üyesi, büyükelçi, bakan ve başbakan olarak görev yapmışlardır.¹²⁰

Bu kolejlerde görev yapan misyonerlerin Anadolu'daki Ermeniler arasında milliyetçi duyguların gelişmesinde ve ayrılıkçı fikirlerin oluşmasında büyük tesiri olmuştur.¹²¹ Ayrıca kolejler, tam da ABD'nin politik hedeflerine uyumlu olacak şekilde, İngilizcenin öğretilmesi ve Amerikan ideali ile yaşam tarzını cemiyet hayatına yerleştirmede öncü rol üstlenmişlerdir.¹²² Hem Ermeniler isyan için kışkırtılmış hem de Ermeni isyanlarıyla ilgili yayınlanan kitapların en düşmanca olanları, Osmanlı Devleti'nde görev yapmış Amerikan misyonerleri tarafından yazılmıştır.¹²³ ABD hükümetleri de Ermeni isyanları sırasında her fırsatta kendi vatandaşları olmaları hasebiyle misyonerlerin can ve mal güvenliğini sağlama adına Osmanlı yönetimine baskı yapmış ve teminat istemiştir.¹²⁴ Hatta Amerikan başkanı Roosevelt 1902 yılında kolejleri Osmanlı hükümetinin denetimlerinden muaf tutmak için bizzat devreye girerek Amerikan elçisi Leishman'ın vasıtasıyla II. Abdülhamid'e bir ultimatoma dahi göndermiştir.¹²⁵ Dolayısıyla Amerikan Evanjelikleri tarafından

¹¹⁷ Büyükkarcı, "Amerikan Okulları Üzerine Bir Araştırma", 21.

¹¹⁸ Osmanlı Arşivi BOA, *Bâb-ı Âlî Evrak Odası [BEO]*, No. 188, Gömlek No. 14097.

¹¹⁹ Osmanlı Arşivi BOA, *Yıldız Perakende Evrakı Dahiliye Nezareti Maruzât [Y.PRK.DHY]*, No. 10, Gömlek No. 58.

¹²⁰ Fatma Acun, "Robert Kolej Mezunları ve Meşhurları", *Turkish History Education Journal* 4/2 (24 Ekim 2015): 145.

¹²¹ Sezer, "Amerikan Misyonerlerinin Ermeni Meselesine Etkileri (1890-1914)", 63.

¹²² Ortaylı, "Osmanlı İmparatorluğunda Amerikan Okulları Üzerine Bazı Gözlemler", 88.

¹²³ Sezer, "Amerikan Misyonerlerinin Ermeni Meselesine Etkileri (1890-1914)", 63.

¹²⁴ Sezer, "Amerikan Misyonerlerinin Ermeni Meselesine Etkileri (1890-1914)", 66.

¹²⁵ Teyfur Erdoğan, "Üsküdar Amerikan Kız Koleji'nin Kısa Tarihi", ed. Zekeriya Kurşun v.dğr. (Üsküdar Sempozyumu I (23-25 Mayıs 2003), İstanbul: Seçil Ofset, 2004), 1: 306.

yürütülen faaliyetlerin tamamı doğurduğu sonuçlar itibariyle Osmanlı Devlet'inin hanesine zarar olarak kaydolmuştur.

Sonuç

Evanjelicler'in Osmanlı coğrafyasındaki misyonerlik faaliyetlerinin XIX. yüzyılın sonlarına gelindiğinde ulaşmış olduğu insan kaynağı ve ekonomik büyüklüğüne baktığımız zaman, bunun yalnız başına bir kilise/din faaliyeti olmadığını söylememiz mümkündür. Çünkü bu büyüklükteki insan kaynağının ve ekonomik büyüklüğün sadece misyonerler tarafından gerçekleştirilebilmesi dönemin sosyo-ekonomik gerçekliklerine aykırı gözükmektedir. Bu devasa hacmi oluşturma metotlarını dikkatle incelediğimizde, faaliyetlerin gayet detaylıca düşünüldüğünü, bütün stratejik adımların ortak bir akılla atıldığını ve her aşamada kendilerine ait rolleri yerine getirmek için adeta büyük bir yapbozun parçaları şeklinde hareket etmiş olan paydaşların mevcudiyetini görürüz: Bunlar: Amerikan siyaseti, ticareti ve kilisesi (Evanjelicler)'dir.

ABD ticaret gemilerinin 1797'de Osmanlı'ya gelmesiyle birlikte kurulan ilişkilerin ardından 1830 yılında Osmanlı Devleti ile yapılan ticaret anlaşması neticesinde elde edilen ekonomik imtiyazlar çerçevesinde yürütülen faaliyetler, hedefin sadece ekonomik/ticari ilişkilerin hacminin büyütülmesinden ibaret olmadığını gayet açık ve net bir şekilde göstermiştir. Nitekim dünya üzerindeki bütün Protestan örgütlerin yürütmüş olduğu faaliyetler ve bu faaliyetlerin büyüklüğü içerisinde Amerikan misyonerlerinin payı üçte birlik bir kısma tekabül etmekteyken bu devasa yapılanma sadece Osmanlı coğrafyasındaki faaliyetleri ifade etmekteydi.

Bu özel ilginin nedeni Evanjelic mezhebinin eskatolojik kehanetlere olan kesin inancıdır. İsa Mesih'in yeryüzüne tekrar dönebilmesi için Yuhanna İncil'inde haber verilen kehanetlerin birebir yaşanacağına inanmalarının yanında, bunların yapay olarak gerçekleştirilmesi durumunda da aynı sonuçların ortaya çıkacağını düşünmektedirler. Bu kehanetlerin en öncelikli olanı Scofield tarafından yazılan Evanjelicler'in referans İncil'inde de belirtildiği üzere Yahudilerin vadedilmiş topraklara yerleştirilmesi ve Kudüs'teki Süleyman mabedinin yeniden inşa edilmesidir. Bu inanç biçimi onları Siyonizm ile kader birliği içerisine sokmuş ve Hristiyan mezhepleri içerisinde Siyonist Hristiyanlar olarak nitelenir hale gelmişlerdir. Bu hedeflerin gerçekleşebilmesi için siyaseti araç olarak kullanmalarından dolayı Evanjeliclerin siyasal Hristiyanlar olarak da nitelenmeleri yanlış bir tanımlama olmayacaktır.

Evanjeliclerin yürüttükleri faaliyetlerin (Misyonerlik/Eğitim/Sosyal Hizmetler) sonuçlarına baktığımız zaman da batılı hayat tarzının Osmanlı coğrafyasına toplumsal hayatı etkileyecek bir şekilde yerleştirmeye aracılık ettiğini söyleyebiliriz. Bunun dışında Osmanlı topraklarında bu faaliyetler neticesinde ekonomik/siyasi hemen hemen hiçbir katma değer ortaya çıkmamıştır. Çünkü ilişki içerisinde oldukları ana kitle gayrimüslimlerdi ve çoğunu da zaten Amerikan

vatandaşlığına geçirmişlerdi. Nihayetinde de yürüttükleri faaliyetler açısından, Osmanlı topraklarında Amerikan siyasetinin ve menfaatlerinin temsilcisi/koruyucusu olmaları dışında herhangi bir işlev görmeyen bu kitlenin tamamına yakını I. Dünya Savaşı sonrasında vatandaşı oldukları Amerika'ya göçmüşlerdir.

Kaynakça

- Acun, Fatma. "Robert Kolej Mezunları ve Meşhurları". *Turkish History Education Journal* 4/2 (24 Ekim 2015): 136-164.
- Akgün, Seçil. "Amerikalı Misyonerlerin Ermeni Meselesinde Rolü". *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*. 1988. 2-12.
- Aksu, Ayşe. "İngilizlerin Malta'daki Deniz Feneri: Malta Protestan Koleji (1846-1868)". *FSM İlmî Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi*. 27 Aralık 2016. 57-57.
- Alan, Gülbadi. *Osmanlı İmparatorluğu'nda Amerikan Protestan Okulları*. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2015.
- Alan, Gülbadi. "Protestan Amerikan Misyonerleri, Anadolu'daki Rumlar ve Pontus Meselesi". *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. 10 (2001): 183-208.
- Albayrak, H. Şule. "ABD'de Hıristiyan Siyonizmi: Kökeni, İnanç Esasları ve Günümüz Amerikan Siyasetine Etkisi". *Darulfunun İlahiyat* 30/1 (03 Temmuz 2019): 141-169.
- Albayrak, H. Şule. "Tarihi ve Sosyal Bir Realite Olarak Amerika Birleşik Devletleri'nde Gelişen Protestan Fundamentalizmi". *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 42 (05 Mart 2014): 13-32.
- Alıcı, Mustafa. "Üç Kudüs: Kudüs'e Siyonist, Evanjelik ve Reel-Politik Yaklaşımlar". *AKRA Kültür Sanat ve Edebiyat Dergisi* 6/15 (08 Mayıs 2018): 41-58.
- Atasağun, Galip. "Hıristiyanlıkta Kıyâmet Alâmetleri ve Dünyanın Sonu". *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 8 (01 Eylül 1998): 111-140.
- Ayas, Nevzad. *Türkiye Cumhuriyeti Milli Eğitimi: Kuruluşlar ve Tarihçeler*. Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı, 1948.

Aydın, Mahmut. “Evanjelik Hıristiyanlığın Misyon Yöntemleri ve Türkiye’deki Yansımaları”. *Dinler Tarihi Araştırmaları V (Dinler Tarihçileri Gözüyle Türkiye’de Misyonerlik, Sempozyum, 01-02 Ekim 2005)*. 49-68. Ankara, 2005.

Barr, James. *Escaping from Fundamentalism*. London: SCM Press Ltd, 1984.

Basmajian, Krikor Hagop. *Social and Religious Life in The Orient*. New York: American Tract Society, 1890.

Bedir, Şener Faruk. “Reformasyon’dan Günümüze Evanjelik Hıristiyanlık”. *Birey ve Toplum Sosyal Bilimler Dergisi* 3/2 (18 Haziran 2014): 73-98.

Berggren, D. Jason. “Israel and The Middle East in Presidential Memory: Jimmy Carter and The Presidents of The Late Cold War Period”. *Polymath: An Interdisciplinary Arts and Sciences Journal* 3/4 (2013): 38-54.

BOA, Osmanlı Arşivi. *Bâb-ı Âlî Evrak Odası [BEO]*. No. 188, Gömlek No. 14097.

BOA, Osmanlı Arşivi. *Dahiliye Nezâreti Mektubî Kalemi [DH. MKT]*. No. 549, Gömlek No. 49.

BOA, Osmanlı Arşivi. *Dahiliye Nezâreti Mektubî Kalemi [DH. MKT]*. No. 869, Gömlek No. 26.

BOA, Osmanlı Arşivi. *Hariciye Nezâreti Siyasî Kısım [HR.SYS]*. No. 67, Gömlek No. 34.

BOA, Osmanlı Arşivi. *Hariciye Nezâreti Siyasî Kısım [HR.SYS]*. No. 81, Gömlek No. 59.

BOA, Osmanlı Arşivi. *İrade Hususî [İ. HUS]*. No. 73, Gömlek No. 103.

BOA, Osmanlı Arşivi. *Vak’anüvis Kalemi [A.VKN]*. No. 1, Gömlek No. 8.

BOA, Osmanlı Arşivi. *Yıldız Perakende Evrakı Dahiliye Nezâreti Maruzât [Y.PRK.DHY]*. No. 10, Gömlek No. 58.

BOA, Osmanlı Arşivi. *Yıldız Perakende Evrakı Umumî [Y.PRK.UM.]*. No. 29, Gömlek No. 58.

Buhari, Ömer Kemal. “(Dost) Düşmanlar: Hıristiyan Siyonizmde Antisemitizm ve Anti-İslamizm”. *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi* 23/3 (15 Aralık 2019): 1315-1330.

Büyükkarcı, Süleyman. “Amerikan Okulları Üzerine Bir Araştırma”. *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*. 9 (01 Aralık 2001): 9-52.

Canfield, Joseph M. *The Incredible Scofield and His Book*. California: Ross House Books, 1988.

- Chafer, Lewis Sperry - Walvoord, John F. *Major Bible Themes*. Revised edition. Michigan: Zondervan Academic, 1974.
- Danacioğlu, Esra. "Osmanlı İmparatorluğunda Amerikan Board Okulları ve Ermeniler". *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi* 3/10 (01 Haziran 2000): 131-145.
- Demir, Cenk. "1890'lardan 1930'lara İzmir'deki Amerikan Okullarında Yürütülen Spor Faaliyetleri ve Kent Sporuna Katkıları". *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi* 19 (26 Temmuz 2019): 291-318.
- Demirtaş, Çağrı - Kılıç, Fahri. "Osmanlı İmparatorluğu'nun Doğu ve Güney Bölgelerinde Eğitim Şemsiyesi Altında Amerikan Board Cemiyetinin Misyonerlik Faaliyetleri". *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi* 21/3 (15 Eylül 2021): 956-964.
- Döşkaya, Füsun Çoban. "Osmanlı Devleti'nde Amerikalı Misyonerlerin Antlaşma Hakları". *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi* 8/3 (25 Eylül 2021): 769-798.
- Dugger, Ronnie. "Does Reagan Expect a Nuclear Armageddon?" *Washington Post*. 19 Ocak 1984. <https://www.nybooks.com/articles/1984/01/19/reagan-and-the-apocalypse/>.
- Erdoğan, Dilşen İnce. "American Board of Commissioners for Foreign Mission (ABCFM) Near East Relief'e Amerikan Misyonerlerinin Anadolu'daki Faaliyetleri". *Belgi Dergisi* 2/14 (01 Temmuz 2017): 552-565.
- Erdoğan, Teyfur. "Üsküdar Amerikan Kız Koleji'nin Kısa Tarihi". Ed. Zekeriya Kurşun - Ahmet Emre Bilgili - Kemal Kahraman - Cemal Güngör. 1: 302-324. İstanbul: Seçil Ofset, 2004.
- Ergin, Osman Nuri. *Türkiye Maarif Tarihi*. İstanbul: Eser Neşriyat, 1977.
- Esenkal, Ebru. *Yabancı Ülkeler Tarafından Osmanlı Coğrafyasında Açılan Okullar*. Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2007.
- Fıncı, Yusuf. "The Expansion of Post-Secular Influence by Christian Denominations Such as Christian Zionists". *Journal of Analytic Divinity* 2/3 (15 Aralık 2018): 23-47.
- Fildiş, Ayşe Tekdal. "New Role for Religion in American Politics: How The Evangelical Church Is Shaping The Middle-Eastern Politics in Particular in The Israeli Palestinian Conflict". *İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi* 27/2 (30 Ekim 2018): 149-161.
- Gündüz, Şinasi. "Protestan Geleneğinde Yeni Hıristiyan Sağı Olarak Evanjelizm". *VIII. Kur'an Sempozyumu: Günümüz Dünyasında Müslümanlar, 14-15 Mayıs 2005*. 51-60. Ankara: Fecr Yayınları, 2006.

- Güngör, Ali İsmail. "Hıristiyanlıkta Püriten Anlayış ve Etkileri". *Dini Araştırmalar* 7/21 (01 Haziran 2005): 7-26.
- Hallsell, Grace. *Tanrı'yı Kıyamete Zorlamak: Armagedon, Hristiyan Kıyametçiliği ve İsrail*. İstanbul: Kim Yayınları, 2002.
- Hıdır, Özcan. "Avrupa'da 'Aşırı Sağ'ın Dinî-İdeolojik ve Tarihi Temelleri-Kökenleri". *Muhafazakar Düşünce Dergisi* 14/53 (03 Nisan 2018): 15-46.
- Kahraman, Nazan. "Amerikan Protestan Misyonerlerin Osmanlı Coğrafyasına Yönelik İlk Matbaası: Malta (1822-1833)". *Ankara Üniversitesi İlahiyat Dergisi* 7/1 (15 Mayıs 2020): 95-136.
- Karaman, M. Lutfullah. "Siyonizm". 37: 329-335. Ankara: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, 2009.
- Kitabı Mukaddes Eski ve Yeni Ahit (Tevrat ve İncil)*. İstanbul: Kitabı Mukaddes Şirketi, 1958.
- Kocabaşoğlu, Uygur. *Anadolu'daki Amerika: Kendi Belgeleriyle XIX. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Amerikan Misyoner Okulları*. İstanbul: Arba Araştırma Basım Yayın, 1989.
- Kurtkan Bilgiseven, Amiran. *Din sosyolojisi*. İstanbul: Filiz Kitabevi, 1985.
- Kurtoğlu, Ramazan. *Evanjelizm: Tanrı'yı Kıyamete Zorlamak*. İstanbul: Asikitap, 2016.
- Küçük, Mehmet Alparslan. "Anadolu'da 'Protestan Ermeni Milleti'nin Oluşumu". *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 50/2 (2009): 153-186.
- Leonhard, Robert. *Visions of Apocalypse: What Jews, Christians and Muslims Believe About the End Times and How Those Beliefs Affect Our World*. Maryland: The Johns Hopkins University, 2010.
- Malkoç, Mustafa Numan. "Türkiye'de Protestan Misyonerliği". *Türkiye'de Misyonerlik Faaliyetleri*. 161-194. Tartışmalı İlmî Toplantılar 43. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2004.
- Mead, Walter Russell. "The New Israel and the Old: Why Gentile Americans Back the Jewish State". *Foreign Affairs* 87/4 (2008): 28-46.
- Mutlu, Şamil. "Beyrut Vilayeti'nde Amerikan Misyoner Okulları ve Suriye Protestan Koleji". *Tarih Dergisi*. 46 (06 Haziran 2012): 107-128.
- Ortaylı, İlber. "Osmanlı İmparatorluğunda Amerikan Okulları Üzerine Bazı Gözlemler". *TODAIİE Dergisi* 14/3 (1981): 87-96.
- Öney, Celal. "Misyoner Örgütlerin Rekabet Sahnesi Filistin". *Tarih Okulu Dergisi* 2013/XV (01 Aralık 2012).

- Öztürk, Mehmet. "Trump'ın Kudüs Kararının Bir Analizi". *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi* 8/4 (31 Aralık 2019): 2876-2905.
- Poythress, Vern S. *Understanding Dispensationalists*. Academie Books, 1987.
- Sağ, Mustafa Kaan. "Londra Yahudiler Cemiyeti İstanbul Misyonu ve Hasköy İngiliz Okulu". *Belleten* 79/285 (01 Ağustos 2015): 627-658.
- Sandeen, Ernest R. *The Roots of Fundamentalism: British and American Millenarianism, 1800-1930*. Chicago: University of Chicago Press, 1970.
- Scofield, C. I. *The Scofield reference Bible*. New York etc.: Oxford University Press, 1917.
- Scofield, Cyrus Ingerson. *The Scofield Reference Bible*. New York: Oxford University Press, 1945.
- Sezer, Cemal. "Amerikan Misyonerlerinin Ermeni Meselesine Etkileri (1890-1914)". *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 3/1-2 (28 Mart 2014): 57-69.
- Stockton, Ronald R. "Christian Zionism: Prophecy and Public Opinion". *Middle East Journal* 41/2 (1987): 234-253.
- Süreyya, Samizade. "Beyrut'ta Amerikan Protestan Mektebi". *Sırat-ı Mustakîm*. 26 Mayıs 1327.
- Süreyya, Samizade. "Memâlik-i İslamiye'de Protestan Misyonerleri". *Teâruf-u Muslimîn Gazetesi*. 08 Ağustos 1328.
- Şahin, Gürsoy. "Manastır Şehrinde Amerikalı Protestan Misyonerler ve Faaliyetleri (1873-1913)". *Balkan Araştırma Enstitüsü Dergisi* 8/1 (12 Temmuz 2019): 141-186.
- Şimşir, Bilal N. *Ermeni Propagandasının Amerika Boyutu Üzerine*. Ankara: Terazi Yayıncılık, 2018.
- Taşdemirci, Ersoy. "Türk Eğitim Tarihinde Azınlık Okulları ve Yabancı Okullar". *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. 10 (2001): 13-28.
- Waardenburg, Jacques. "Protestanlık". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 34: 351-354. Ankara: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, 2008.
- Wilson, Dwight. *Armageddon Now!: The Premillenarian Response to Russia and Israel Since 1917*. Tyler, Tex: Inst for Christian Economics, 1991.
- Yılmaz, Hakan. "Evanjelik Hareketin ABD Siyaset Kurumundan Dinî Talepleri Üzerine Bir İnceleme". *Oksident* 2/1 (30 Haziran 2020): 27-58.

American Evangelism, from The Perspective of Political Goals and Their Activities in The Ottoman Empire

Dr. İlyas AKYÜZOĞLU

Extended Summary

The last two centuries of the Ottoman Empire due to the weakening of the power of the state has been a period that the great problems arose. Due to this weakness, the geography ruled by Ottomans had become an area targeted by the rising powers on the global scale. One of these powers is the United States of America. The interest of American politics in this geography has a more specific reason than economics: It is Evangelism that greatly influenced and steered American politics. Evangelism derives from the Greek word “εὐαγγέλι” that meaning "gospel". In terms of Christianity, because of that they inform about Jesus, the Gospels are "evangelicals", and those who preach this doctrine are "evangelists". The Evangelical name is sometimes used to express all activities based on the Bible, in terms of its meaning. For this reason, the authors of the four canonical gospels Gospels, Matthew, Mark, Luke and John are also called "Four Evangelists". Because these authors “compiled and put down texts expressing the message of Jesus Christ with divine inspiration.” American Evangelical society is a continuation of the Puritans that was an extremist Protestant Christians who’s separated from the Church of England in the 16th century. The followers of this congregation believed that the church should be cleansed of any non-biblical interpretation. In addition, the members of this denomination, which advocated the handing over of Palestine to the Jews, were not accepted and excluded in Europe, especially in England, due to their fundamentalist approach.

For these reasons, they immigrated to America, which they thought offered suitable opportunities to spread their denomination. As a result of the missionary activities, they carried out, since the 17th century, the Evangelical name has been used to express the Protestant Christians in America and especially the groups adopting the idea of the “Great Awakening”. In the end they have become the umbrella organization of American Protestant denominations. The main reason for the interest of the Evangelicals, who constitute the most crowded group in the American society, to the Ottoman geography is their eschatological beliefs originating from the Bible. Evangelicals are the representatives of the dispensational premillennialist theory in Christian theology about the millennium before the apocalypse. Therefore, it would be appropriate to use the term of “Political Christianity” for Evangelism. They believe that the eschatological prophecies in the Bible can be realized through politics. The place where these prophecies will come true is the Ottoman geography. After the great turbulence/depression that will occur in the pre-apocalyptic Middle East, Jesus Christ will return to the earth again and will lead the Christian army and defeat the infidels in the battle of Armageddon and establish the Kingdom of Heaven. Evangelicals are also

strict believers who are committed to the fulfillment of these prophecies. The activities carried out within the framework of the economic privileges obtained as a result of the trade agreement made with the Ottoman Empire in 1830, following the relations established with the arrival of the commercial ships of the USA in 1797 to the Ottoman Empire, clearly and unequivocally indicate that the goal is not only to increase the volume of economic/commercial relations. Surprisingly, while the activities carried out by all Protestant organizations entire world and the share of American missionaries in the economic size of these activities corresponded to one-third, this huge budget only expressed the activities in the Ottoman geography.

In addition to believing that the prophecies given in the Gospel of John will be fulfilled for Jesus Christ to return to the earth again, they also think that the same results will occur if these are artificially fulfilled. The foremost of these prophecies is the placement of the Jews in the promised land and the rebuilding of Solomon's temple in Jerusalem, as stated in the Evangelicals' reference Bible written by Scofield. This form of belief brought them into a unity of destiny with Zionism and they became known as Zionist Christians within the Christian denominations. When we look at the human resource and economic size it has reached of Evangelicals' missionary activities in the Ottoman geography by the end of the 19th century, it is possible to say that it is not a church/religious activity alone. Because it seems contrary to the socio-economic realities of the period that such a large human resource and economic size could only be realized by missionaries. When we carefully examine the methods of creating this huge volume, we see that the activities were thought through in great detail, all strategic steps were taken with a common mind, and the presence of stakeholders who acted as parts of a big puzzle at each stage to fulfill their respective roles: These are: American politics, commerce, and the church (Evangelicals).

Evangelicals, almost no economic/political added value emerged in the Ottoman geography, except for the establishment of the western lifestyle. Because the main group they were in contact with were non-Muslims, and most of them had already acquired American citizenship. In the end, immigrated to the United States after the 1st World War almost all this mass which they were citizens and which did not function actually in any way other than being the representative/protector of American politics and interests in the Ottoman lands.

Keywords: Islamic History, Ottoman History, Evangelism, Missionary, Protestantism, Armenians, Eschatology.

